

RECENZJE, OMÓWIENIA, SPRAWOZDANIA, KOMUNIKATY

Halina Kurek
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9578-7293>
e-mail: halina.kurek@uj.edu.pl

Anna Piechnik
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6116-5939>
e-mail: anna.piechnik@uj.edu.pl

Obrzędowość i obyczajowość ludowa Lubelszczyzny. Halina Pelcowa: *Słownik gwar Lubelszczyzny.* T. X: *Obrzędowość i obyczajowość ludowa.* Wydawnictwo UMCS. Lublin 2022, ss. 625

**Folk rituals and customs in the Lublin region.
Halina Pelcowa: *Słownik gwar Lubelszczyzny.*
T. X: *Obrzędowość i obyczajowość ludowa.*
Wydawnictwo UMCS. Lublin 2022, ss. 625**

Dekadę od ukazania się pierwszego tomu *Słownika gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej opublikowany został dziesiąty jego tom zatytułowany *Obrzędowość i obyczajowość ludowa* (2022). Poprzednie obszerne tomy *Słownika gwar Lubelszczyzny* dotyczyły dziesięciu zagadnień opisanych w tytułach: I – *Rolnictwo. Narzędzia rolnicze. Prace polowe. Zbiór i obróbka zbóż* (2012), II – *Rolnictwo. Transport wiejski. Rośliny okopowe i paszowe. Gleby i rodzaje pól. Uprawa lnu i konopi. Zbiór siana* (2014), III – *Świat zwierząt* (2015), IV – *Sad i ogród warzywny. Budownictwo i przestrzeń podwórza* (2016), V – *Świat roślin* (2017), VI – *Pokarmy* (2019), VII – *Odzież i obuwie. Przędzenie lnu i tkanie płótna* (2020), VIII – *Człowiek i rodzina. Higiena i choroby. Meble, sprzęty i prace domowe* (2020) oraz IX – *Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni. Życie społeczne i zawodowe* (2021).

Niezwykle bogaty materiał do dziesiątego tomu *Słownika* autorka wyeksceperowała przede wszystkim z wypowiedzi gromadzonych podczas własnych eksploracji terenowych. Halina Pelcowa wybrała do badań osoby reprezentujące

najstarszą grupę wiekową, które znają realia wiejskie, od dzieciństwa mówią gwara i potrafią przyporządkować desygnatom właściwe nazwy. Ogółem dziesiąty tom *Słownika gwar Lubelszczyzny* zawiera 2067 haseł pochodzących z wypowiedzi informatorów zamieszkałych w 636 wsiach znajdujących się w obrębie obecnego województwa lubelskiego. Bazę źródłową uzupełniły informacje pozyskane z kwestionariuszy *Atlasu gwar polskich* Karola Dejny, kartoteki *Słownika gwar polskich PAN*, prac dyplomowych powstałych pod opieką autorki oraz publikacji na temat kultury ludowej regionu lubelskiego. Na uwagę zasługuje olbrzymia liczba informatorów, z wypowiedzi których wybrane zostały poświadczenia. Bogactwo cytatów zamieszczonych w *Słowniku*, a stanowiących zaledwie wycinek źródeł zgromadzonych przez autorkę, daje obraz niezwyklej, prowadzonej z rozmachem, tytanicznej wręcz pracy, jaką Halina Pelcowa wykonała podczas indywidualnych badań terenowych prowadzonych do dziś od ponad czterdziestu lat w kilkuset wsiach, obejmujących tysiące informatorów.

Pod względem metodologii opisu dziesiąty tom kontynuuje tradycje redakcyjne przyjęte w tomach poprzednich. Ma też znany układ treści. Otwiera go wstęp, po którym następuje omówienie założeń redakcyjnych słownika. Kolejna część zawiera zestawienie źródeł oraz wybranych pozycji literatury przedmiotu, a po nich zamieszczony został alfabetyczny spis miejscowości, z których pochodzi materiał źródłowy oraz wykaz oznaczeń miejscowości na mapach. Zasadniczą, najobszerniejszą część dziesiątego tomu *Słownika gwar Lubelszczyzny* stanowią hasła ułożone w porządku alfabetycznym. W dalszej części tomu zamieszczonych zostało 41 map pokazujących geografie różnie nazywanych desygnatów oraz 25 ilustracji stanowiących uzupełnienie wybranych haseł słownikowych. Tom zamyka obszernie streszczenie w języku angielskim.

Artykuł hasłowy w tomie *Obrzędowość i obyczajowość ludowa*, podobnie jak w całym *Słowniku gwar Lubelszczyzny*, składa się z kilku komponentów. W obręb każdego artykułu wchodzi: 1) wyraz hasłowy i znaczenie leksemu podawane w postaci definicji realnoznaczeniowej, 2) konteksty występowania, dokumentujące poświadczenie zakresu użycia wyrazu i nazwę miejscowości, z której pochodzi materiał, 3) źródła, z których nazwa została wyekscerpowana oraz 4) informacja na temat relacji semantycznych wyrazu (synonimii oraz heteronimii). Niektóre hasła, odnoszące się do zagadnień szczególnie istotnych dla kultury ludowej, zostały wzbogacone o ilustrację (fotografię zamieszczoną na końcu części słownikowej, połączoną odsyłaczem z wyrazem hasłowym) oraz/lub informację o geografii wyrazu (mapa językowa, do której kieruje odsyłacz).

Szczególne miejsce w układzie hasła zajmują poświadczenia uzupełniające definicję realnoznaczeniową. Egzemplifikacje te znacząco wykraczają poza minimalny kontekst konieczny dla wyzyskania semantyki słowa. Poświadczenia obrazują bowiem sposób funkcjonowania opisywanych słów w komunikacji, ale przede wszystkim charakteryzują je od strony kulturowej, wnosząc istotne informacje przyjęzykowe, pokazujące miejsce desygnatu w systemie aksjologicznym wspólnoty wiejskiej.

Cytaty ilustrują poszczególne hasła w nierównym stopniu – ich liczba jest uzależniona przede wszystkim od ilości dostępnego materiału gwarowego oraz od kulturowej rangi desygnatu. Wyjątkowo rozbudowaną część egzemplifikacyjną mają wyrazy powszechnie znane, nazywające desygnaty szczególnie ważne i obrosłe w treści kulturowe, np. *choinka, oczepiny, pisanka, wesele, wigilia, Zielone Świątki*.

Tom *Obrzędowość i obyczajowość ludowa* zawiera leksykę funkcjonującą obecnie na lubelskiej wsi oraz taką, która wyszła już z użycia, ale została utrwalona w wypowiedziach respondentów sprzed lat. Słownictwo zamieszczone w dziesiątym tomie dotyczy: dorocznych i rodzinnych świąt oraz związanych z nimi obrzędów, zwyczajów, obyczajów religijnych i świeckich z uwzględnieniem przesądów, zachowań magicznych i symbolicznych oraz różnych etapów obrzędów przejścia (narodzin i chrztu, zaślubin i wesela, śmierci i pogrzebu). Oprócz haseł szczegółowych (jak np. *obzory, opierzym, skoślak*) w tej części *Słownika* znalazły się też hasła o charakterze ogólnym, np. *tradycja, obrzęd, obyczaj, zwyczaj, zabobon, wróżba, przesąd*. W tomie zamieszczone zostały także hasła w sposób nieoczywisty łączące się z zagadnieniami obyczajowości i obrzędowości ludowej (np. *nieboszczyk*), jednak lektura treści pokazuje, że ich obecność jest nieprzypadkowa. Artykuł hasłowy stanowi bowiem punkt wyjścia do opisu zwyczajów związanych z wyrazem hasłowym, odsłania bogactwo obyczajów, wierzeń, zwyczajowych nakazów i zakazów. Przykładowo hasło *nieboszczyk* gromadzi poświadczenia zawierające opis postępowania z ciałem zmarłego, zachowania rodziny i innych członków społeczności wiejskiej, sposobów żegnania się ze zmarłym oraz żegnania zmarłego z domem, przebiegu uroczystości pogrzebowych. Różnorodność tematów wywoływanych hasłem-nazwą przybliży czytelnikowi nie tylko poszczególne elementy ludowej obyczajowości i obrzędowości, ale także odsłania charakterystyczny dla członków ludowej społeczności sposób wiązania faktów kulturowych przez ich łańcuszkowe zestawianie.

Materiałem leksykalnym *Słownika gwar Lubelszczyzny* jest słownictwo gwarowe badanego regionu w układzie tematycznym, co oznacza, że każdy wydawany tom stanowi odrębną całość tematyczną, dającą obraz wybranego

fragmentu wiejskiej rzeczywistości. Słownictwo zebrane w tomie *Obrzędowość i obyczajowość ludowa* utrwała obraz tradycyjnej wiejskiej społeczności zakorzenionej w religii oraz w zwyczajach i obyczajach przodków. Jej sposób widzenia świata skutkował w gwarze bogactwem nazw na określenie jednego desygnatu. *Słownik* rejestruje tę różnorodność, opatrując leksemy o tożsamym znaczeniu odsyłaczami, co pozwala na „skompletowanie” ekwiwalentów nazewniczych poszczególnych desygnatów, zobrazowanie odmiennego sposobu konceptualizacji faktów kulturowych stojącego za nadaniem nazwy oraz na geograficzną lokalizację danych wyrazów. Dla przykładu, w znaczeniu ‘kolacja wigilijna’ *Słownik* odnotowuje nazwy: *kolacja, kołęda, postnik, pośnik, wieczerza, wieczerza wigilijna, wigilia, wigilijna kolacja, wilia, wilija*, ‘pierwszą wizytę w domu rodziców przyszłej narzeczonej lub narzeczonego składaną przed ślubem’ oznaczają leksemy: *dowiady, obgadziny, obzory, oględne, oględy, oględziny, omówiny, opatry, ośle oględziny, psie baby, swaty, ugoda, wymówiny, wywiady, zapytywiny, zmówiny, zwiady*, natomiast w znaczeniu ‘mityczny upiór w postaci kobiety, pilnujący, aby nie pracowano w południe’ pojawiają się nazwy: *południca, rusalka, łaskotka, wiedźma, upiór, zmora, żytnia baba*. Znaczenia desygnatów szczególnie ważnych dla opisywanej społeczności, wyrażane różnorodnymi nazwami, zostały zmapowane, co – jak zaznacza autorka – „przy tak zróżnicowanym językowo terenie spełnia istotną rolę wizualnej specyfikacji geograficznej” (s. 24).

Dzieło podjęte i kontynuowane przez Halinę Pelcową jest niezwykle cenne z wielu powodów. Sam teren badań (województwo lubelskie w jego obecnych granicach administracyjnych) to obszar dialektalnie niejednorodny, w którego ramach łączą się wpływy małopolskie, mazowieckie i wschodniosłowiańskie. Obecnie, wskutek tendencji globalizacyjnych, w mowie mieszkańców regionu odzwierciedlają się również cechy ogólnodialektalne oraz ogólnopolskie. Ponieważ *Słownik gwar Lubelszczyzny* jest słownikiem niedyferencyjnym, tom *Obrzędowość i obyczajowość ludowa*, podobnie jak pozostałe, rejestruje słownictwo istotne dla tytułowej tematyki, nie ograniczając go do leksyki spotykanej wyłącznie w badanych gwarach. Odpowiada zatem potrzebom i celom wskazywanym przez Janusza Riegera jako istotne dla dużych (obejmujących ponad dziesięć tysięcy haseł) słowników gwarowych: „Duży słownik gwarowy [...] zawiera nie tylko derywaty, ale także pozwala – w ograniczonym zakresie – poznać obok gwaryzmów czy regionalizmów [...] wyrazy języka literackiego obecne w gwarze i ich funkcjonowanie, ewentualnie zasady wymiennego ich używania” (Rieger 2003: 66).

Jak przystało na słownik regionalny, *Słownik gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej utrwała również lokalny koloryt gwar lubelskich. Zastosowano w nim

zestandaryzowany i ujednolicony zapis ortograficzny, jednak uwzględniono również ważne właściwości fonetyczne, morfologiczne i składniowe gwar regionu lubelskiego.

Tom *Obrzędowość i obyczajowość ludowa* stanowi kompendium wiedzy o językowo-kulturowym dziedzictwie Lubelszczyzny. Zgromadzony materiał leksykalny budzi wielkie uznanie ze względu na ogromne bogactwo, archiwalny charakter oraz staranność i nowatorskość opracowania, zaś zilustrowanie kilkudziesięciu znaczeń mapami czyni ze *Słownika* Haliny Pelcowej również znaczące opracowanie o charakterze atlasowym. Dziesiąty tom *Słownika gwar Lubelszczyzny* ma nieprzecenioną wartość poznawczą, zarówno dla profesjonalistów zawodowo zajmujących się językiem i kulturą (dialektologów, etnografów, kulturoznawców), jak i dla osób zainteresowanych ludową kulturą, regionalistów, propagatorów i animatorów ludowego dziedzictwa kulturowego, miłośników „małej ojczyzny”, poszukiwaczy lokalnej tożsamości kulturowej.

Literatura

- Rieger J. (2003): *Z problematyki ukraińskiej leksykografii dialektalnej w Polsce*. „Gwary Dziś” 2: *Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*. Red. J. Sierociuk. Poznań, s. 65–73.

